"การแสวงหาวันคืนที่ล่วงลับ": ก้าวใหม่แห่งนวนิยายฝรั่งเศส*

สดชื่น ชัยประสาธน์**

นวนิยาย *การแสวงหาวันคืนที่ล่วงลับ* หรือ *A la Recherehe du temps perdu*[๑] เป็นผลงานวรรณกรรมชิ้นเอกของนักประพันธ์ชาวฝรั่งเศส ชื่อ *Marcel Proust* (๑๘๗๑–๑๙๒๒) ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักประพันธ์ใหญ่ผู้บุกเบิกแนวทางใหม่ให้แก่นวนิยายฝรั่งเศสในศตวรรษที่ ๒๐ หากจะเปรียบนวนิยายเรื่องนี้กับนวนิยายเรื่องอื่น ๆ ในศตวรรษนี้แล้ว นับได้ว่า *การแสวงหาวันคืนที่ล่วงลับ* เป็นวรรณกรรมดีเด่นที่สุดเรื่องหนึ่ง และเป็นเสมือน "คัมภีร์" (summa) เล่มมหึมาที่รวบรวมเอาประสบการณ์ต่าง ๆ อันหลากหลายของมนุษย์ไว้ ทั้งยังเสนอปัญหาที่สำคัญ ๆ ที่แฝงอยู่ในบรรยากาศทางความคิดในประเทศฝรั่งเศสนับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๙ ตลอดจนเสนอทางออกบางอย่างสำหรับปัญหาเหล่านี้ตามทัศนะของผู้ประพันธ์ด้วย พรูสต์นั้นทุ่มเทอุทิศเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของเขาเพื่อสร้างงานวรรณศิลป์ชิ้นนี้ และทำให้นวนิยายของเขาบรรลุถึงความสำเร็จที่ซับซ้อนมากจนเกินที่เราจะเรียกว่าเป็น "นวนิยาย" ในความหมายที่รู้จักกันทั่วไป

---

* บทความนี้ตัดตอน และย่อมาจากหนังสือเรื่อง *นวนิยายฝรั่งเศสยุคใหม่* ซึ่งแปลและเรียบเรียงจาก *The French Novel : From Gide to Camus* ของ Germaine Bree และ Margaret Guiton (The Harbinger Book © 1962 pp. 39–56) ทั้งนี้ได้รับอนุญาตจากมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์หนังสือแปลเล่มนี้แล้ว)

๑. ตีพิมพ์ระหว่าง ปี ค.ศ. ๑๙๑๓ ถึง ๑๙๒๘ ในขั้นแรกผู้ประพันธ์ได้ประพันธ์ไว้เพียง ๑,๒๐๐ หน้าหรือ ๓ ตอนจบ แต่ระหว่างที่เกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่งการตีพิมพ์หยุดชะงัก พรูสต์จึงเขียนขยายเรื่องเพิ่มเติมจนมีความยาวทั้งสิ้น ๔,๐๐๐ หน้า โดยแบ่งออกเป็นตอน ๆ รวม ๗ ตอน ดังนี้ : Du Côté de Chez Swann ; A l'ombre des jeunes filles en fleurs (ได้รับรางวัล Goncourt เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๙) ; Le Côté de Guermantes; Sodomme et Gomorrhe; La Prisonniére Albertine disparue และ Le Temps retrouvé

** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

นวนิยายเรื่อง *การแสวงหาวันคืนที่ล่วงลับ* แนะนำให้เรารู้จักโลกส่วนตัวของคน ๆ หนึ่งซึ่งมีชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว นั่นคือโลกของ *"ผู้เล่าเรื่อง"* ซึ่งเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้เราฟังในหนังสือที่หนาประมาณ ๔,๐๐๐ หน้า นวนิยายเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์สนใจวิธีการเสนอกระแสสำนึกที่หลั่งไหลออกมาอันเป็นแนวโน้มที่ใหม่ และเป็นลักษณะเด่นในยุคนั้น พรูสต์นั้นเป็นนักเขียนที่สนใจความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ด้วย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากบิดาและพี่ชายของเขาซึ่งเป็นแพทย์ทั้งคู่ และเราจะเห็นอิทธิพลนี้อย่างเด่นชัดในลักษณะบางประการจากนวนิยายของพรูสต์ และในมโนทัศน์ทั่วไปของเขาเกี่ยวกับนวนิยาย จักรวาลของพรูสต์นั้นมักแสดงถึงทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์และแสดงถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ซึ่งมีแต่ความแปรเปลี่ยน ไม่คงอยู่กับที่ แต่ก็ถูกบัญชาโดยกฎเกณฑ์บางอย่างในแง่กายภาพ และในแง่ของจิตใจ นวนิยายที่เสนอจักรวาลแบบนี้จะไม่มีเค้าโครงเรื่องที่แท้จริง และไม่เสนอเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ต่อเนื่องกันหรือไม่เรียงตามลำดับเวลา อย่างไรก็ตาม นวนิยายขนาดยาวของพรูสต์เรื่องนี้มีแก่นเรื่องที่เป็นแกนกลาง นั่นคือ *การแสวงหาทางใจ* (spiritual quest) ของผู้เล่าเรื่อง นับตั้งแต่การออกเดินทางจากโลกของวัยเด็กที่มีระเบียบและมีเสน่ห์น่าลุ่มหลงของเขาไปจนถึงวัยที่เขากลายเป็นผู้ใหญ่อันเป็นเสมือนขบวนการซึ่งต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์บางอย่างที่ไร้วิญญาณ จนกระทั่งถึงจุดที่เขาได้ค้นพบวิธีจัดระเบียบและสังเคราะห์ประสบการณ์เกี่ยวกับชีวิตที่เขาได้รู้จักมาทั้งหมดเสียใหม่ การค้นพบเช่นนี้แหละที่ทำให้ผู้เล่าเรื่องเกิดความพอใจมากในที่สุด

สำหรับพรูสต์ การแสวงหารูปแบบศิลปะที่ถูกใจนี้มีความสำคัญยิ่งกว่าปัญหาทางสุนทรียศาสตร์แท้ ๆ เสียอีก เพราะการแสวงหารูปแบบศิลปะเช่นนี้เกี่ยวพันกับตัวศิลปินอย่างเต็มที่ เกี่ยวพันไปถึงความรู้สึก ความคิด เจตจำนง และความทรงจำของศิลปิน ศิลปินจะต้องตระเตรียมทำกิจกรรมทางใจและทางสมองซึ่งมีลักษณะที่ซับซ้อน ก่อนจะเริ่มการทำงานศิลปะ การเตรียมทำกิจกรรมทางใจและทางสมองนั้น ได้แก่การค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวศิลปินกับจักรวาล ระหว่างตัวศิลปินกับคนอื่น ๆ และระหว่างศิลปินกับกิจกรรมภายในของศิลปินเอง การค้นหานี้ต้องใช้เวลานานมาก พรูสต์ทำการศึกษาคุณภาพและลักษณะของ *"กิจกรรมภายใน"* นี้ใน

ฐานะผู้กำลังเตรียมตัวจะเป็นนักประพันธ์ เช่นเดียวกับผู้เล่าเรื่องในเรื่อง

ปัญหาที่สำคัญที่สุดของผู้เล่าเรื่องก็คือการที่ความเป็นจริงที่หยั่งเห็นได้ด้วยความรู้สึกนึกคิดความทรงจำฯลฯ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น *"ความเป็นจริงเชิงอัตวิสัย"* (subjective reality) นั้นไม่อาจประสานได้กับความเป็นจริงภายนอกซึ่งมีลักษณะเป็นภววิสัย (objective reality) และยากที่จะทำให้เกิดความสมดุลย์ขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพราะพรูสต์หมกมุ่นอยู่กับความเป็นจริงเชิงอัตวิสัยเป็นส่วนใหญ่ เขาจะเขียนเกี่ยวกับความมีสำนึกของมนุษย์โดยใช้ความรู้สึก อารมณ์ ความฝัน ความจำ และความคิดมาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาตีความ และตัดสินปัญหาต่าง ๆ โดยพยายามไม่คำนึงถึงความเป็นจริงเชิงภววิสัย แต่แล้วพรูสต์ก็มิอาจทำเช่นนั้นได้เต็มที่ เพราะความเป็นจริงเชิงภววิสัยนั้นขัดขืนต่อความพยายามของเขาที่จะใช้อัตนัยเข้าไปพิจารณาตัดสิน

การปะทะกันระหว่าง *"โลกภายใน"* (inner world) และ *"โลกภายนอก"* (outer world) ดังกล่าวนี้มีปรากฏให้เห็นนับตั้งแต่หน้าแรก ๆ ของนวนิยายเรื่อง *"การแสวงหาวันคืนที่ล่วงลับ"* นั่นคือการบรรยายในรูปของการพูดคนเดียวในใจอันเป็นตอนที่ผู้เล่าเรื่องบรรยายถึงกระแสสำนึกเกี่ยวกับอดีตและท่ามกลางการระลึกถึงอดีตที่เลื่อนลอยและไม่ปะติดปะต่อกันนั้น มีเหตุการณ์อย่างหนึ่งซึ่งปรากฏเด่นชัดออกมาเสมอในใจของผู้เล่าที่นอนไม่หลับอยู่ตลอดเวลานั่นคือเหตุการณ์สำคัญซึ่งเกิดขึ้นสมัยที่เขาเป็นเด็กขณะพักร้อนอยู่ที่เมืองกงเบรย์ (Combray)

ฉากละครชีวิตในวัยเด็กนี้จะเป็นฉากเดียวตลอด ครอบครัวของผู้เล่าเรื่องกำลังนั่งอยู่ในสวนตอนเย็น มีเสียงสั่นกระดิ่งแล้วม่านก็เปิดออก มีอาคันตุกะชื่อซวานน์ซึ่งเป็นเพื่อนของบิดามารดาผู้เล่าเรื่องเข้ามาเยี่ยมเยียน ในตอนนี้เองเด็กน้อยก็เริ่มรู้สึกกระวนกระวายเพราะถ้านายซวานน์คุยอยู่นาน ตนก็จะต้องขึ้นไปนอนคนเดียว แม่ของเขาจะไม่ขึ้นไปจูบแก้มเขาก่อนนอนดังที่เคย คืนวันหนึ่งเมื่อเด็กน้อยเห็นว่าไม่มีทางที่แม่ของเขาจะปลีกตัวขึ้นไปจูบเขาก่อนนอนแน่ เขาจึงทำพยศไม่ยอมขึ้นไปนอนทำให้แม่ต้องเข้ามาปลอบ และไปนอนกับเขาด้วยตลอดคืน ผู้เล่าเรื่องจะเล่าเหตุการณ์ตอนนี้อย่างละเอียดละออและเหตุการณ์ตอนนี้เองที่จะพาเราไปสู่ใจกลางแห่งจักรวาลของผู้เล่า อันได้แก่กงเบรย์ วัยเด็กและครอบครัวของเขา นอกจากนี้ยังมีอะไรมากไปกว่านี้อีก ผู้เล่าเรื่องจะกล่าวถึงเสียงกระดิ่ง

ที่บอกให้รู้ถึงการมาเยี่ยมเยียนของนายซวานน์อีกในช่วงสุดท้ายของตอนที่ชื่อว่า *Le Temps retrouvé* (*วันเวลาที่กลับคืน*) อันเป็นตอนจบของนวนิยายเรื่องนี้อีก เสียงกระดิ่งนี้ก็คือการบอกให้รู้ถึงการเริ่มต้นเดินทางออกห่างจากเป้าหมายของเด็กน้อยซึ่งจะเป็นระยะทางที่ยาวนานมาก

ฉากเข้านอนเป็นฉากเดียวที่ผู้เล่าเรื่องจำได้เมื่อนึกถึงการใช้ชีวิตในวัยเด็กที่กงเบรย์ ผู้เล่าเรื่องรู้สึกประหลาดใจว่าเหตุใดเขาจึงจำวันเวลาหรือเรื่องราวตอนอื่น ๆ เกี่ยวกับชีวิตที่นั่นไม่ได้ หรือว่าส่วนที่เหลือนั้น "*สูญไป*" "*ตายไป*" หรือ "*เป็นอดีต*" ไปหมดแล้ว ผู้เล่าเรื่องเพิ่งหวนนึกถึงวันเช่นนี้ก็เมื่อมีอายุมากแล้วและเขาได้ไปสะดุดอะไรบางอย่างที่ให้ความสว่างแก่การดำรงชีวิตของเขาในฉับพลัน เขาจำได้ว่าขณะที่เขามีอายุย่างเข้าวัยกลางคนและมีสุขภาพอ่อนแอนั้น เขาได้แวะไปเยี่ยมมารดาของเขาในตอนบ่ายวันหนึ่ง มารดาได้ชวนเขาดื่มน้ำชา ขณะที่เขาหยิบขนมเค้กอันเล็กๆที่ชื่อขนมมาดเดอแลน (madeleine) จุ่มลงในน้ำชาแล้วใส่ปากนั้น ทันใดนั้นเองเขาก็เกิดความรู้สึกปีติยินดีขึ้นมาทันที "*ฉันรู้สึกว่าฉันมิใช่คนธรรมดา ๆ หรือคนที่เกิดมาโดยบังเอิญ หรือเป็นคนที่ต้องตายอีกต่อไป ความปีติยินดีที่มีพลังอำนาจเช่นนี้เกิดมาจากไหน ฉันรู้สึกว่ามันมากับรสของขนมปนกับรสน้ำชา แต่ความปีตินี้ไปไกลกว่านั้นมากนัก และคงมิได้เกิดจากเพียงประสาทสัมผัสธรรมดาแน่*" ผู้เล่าเรื่องพยายามนั่งนึกอยู่นาน แล้วในที่สุดความทรงจำทั้งหลายเกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่างในอดีตที่นอนนิ่งอยู่ในตัวเขาเป็นเวลานานก็กลับมีชีวิตขึ้นมา ในทันใดเมืองกงเบรย์ที่เขาเคยได้ไปพักผ่อนในหน้าร้อนซึ่งเต็มไปด้วยความสงบและความงาม กลับมาปรากฏอยู่ตรงหน้าเขา ทั้งหมดนี้คือบทนำซึ่งมีชื่อว่า "Combray" ซึ่งเปรียบเสมือนเพลงโหมโรงของนวนิยายเรื่อง "*การแสวงหาวันคืนที่ล่วงลับ*" หลังจากนี้ไปผู้เล่าเรื่องจะพาผู้อ่านเข้าสู่โลกแห่งเมืองกงเบรย์ที่เขาได้ทำให้มีชีวิตขึ้นมาใหม่จากการย้อนระลึกถึงอดีต โดยเสนอให้เห็นในรูปของโลกที่สมบูรณ์ทั้งโลกเลยทีเดียว

เป็นที่น่าสังเกตว่าบทพูดคนเดียวอันเป็นบทนำของนวนิยายเรื่องยาวนี้ ถ้าดูผิวเผินจะเห็นว่าไม่มีรูปแบบอะไรเลยราวกับว่าผู้แต่งเขียนไปตามกระแสความทรงจำที่หลั่งไหลออกมาเรื่อย ๆ แต่ที่จริงแล้ว เป็นบทนำที่ได้รับการจัดองค์ประกอบแล้วอย่างดี และจะเป็นแกนนำไปสู่เป้าหมายที่ยุ่งยากซับซ้อนมากด้วย ในบทนำนี้มีการเสนอปัญหาที่ผู้เล่าเรื่องจะเผ้า

สอบสวนหาคำตอบอยู่ตลอดเวลานับแต่ต้นจนจบเรื่อง นั่นคือปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติของอัตตา (self) ความสัมพันธ์ระหว่างอัตตากับเวลา กับโลกภายนอก กับคนอื่นๆ และกับตัวเองในช่วงต่างๆ ในอดีต ปัญหาทุกปัญหาเหล่านี้จะนำไปสู่ปัญหาใหญ่ที่ว่า อะไรคือความหมายของ *"ความเป็นจริง"* เมื่อพิจารณาจากประสบการณ์แท้จริงของมนุษย์ นอกจากนี้บทพูดในใจยังแนะนำให้ผู้อ่านรู้จักตัวเอกของนวนิยาย แนะนำฉากตลอดจนแก่นเรื่องสำคัญๆ ของนวนิยายไว้ด้วย

ผู้เล่าเรื่องมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาที่กำหนดแน่นอน และดูจะมีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาเดียวกับพรูสต์ผู้แต่งด้วย นั่นคือยุคที่ยังใช้รถม้า ตะเกียงน้ำมัน และเทียนกันอยู่ ถึงแม้ว่าพรูสต์จะเปิด *"หน้ากล้อง"* ให้จับอยู่ที่อดีตบ้าง อนาคตบ้างก็ตาม แนวคิดของพรูสต์เกี่ยวกับการไหลของกระแสเวลาที่ไม่ขาดตอนนี้ จะพานวนิยายของเขาให้ดำเนินไปเรื่อยๆ จนเลยเกินและล้นจากช่วงระยะเวลาของชั่วชีวิตคนแต่ละคน ไม่ว่าจะเป็นช่วงชีวิตของพรูสต์เอง หรือช่วงชีวิตของบรรดาตัวละครในเรื่องเล่า โลกของพรูสต์จะฝังรากอยู่ในอดีต ซึ่งสำหรับเขาอดีตเป็นสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัดใดๆ เลย บางครั้งนวนิยายอาจกล่าวย้อนเลยไปถึงประเทศฝรั่งเศสในมัธยสมัย หรืออาจจะบรรยายถึงอนาคตหลังจากที่พรูสต์ถึงแก่กรรมไปแล้วก็ได้ สังคมที่ผู้เล่าเรื่องในสมัยที่ยังเป็นเด็กหนุ่มนั้นจะอยู่ในช่วงระหว่าง ค.ศ. ๑๘๗๐ – ๑๘๙๐ จากนั้นก็กินเวลามาถึงต้นศตวรรษที่ ๒๐ และในที่สุดก็เลยมาถึงระยะระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑ และหลังจากนั้น ผู้เล่าเรื่องก็คือผู้บันทึกเหตุการณ์ของคน๒รุ่นที่ต่างกัน กล่าวคือคนรุ่นเดียวกับผู้เล่าเรื่อง และคนรุ่นบิดามารดาของเขาซึ่งไม่มีชีวิตอยู่แล้ว คนรุ่นบิดามารดาได้มีชีวิตอยู่ในสมัยที่เกิด *คดีเดรย์ฟุส (Dreyfus Case), สงครามบัวร์ (Boer War)* และสมัยที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ นับเป็นคนรุ่นที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางวันเวลาที่มี *"ม้าและรถม้า"* หรือรุ่นที่ได้เห็นรถจักรยานรถยนต์และเครื่องบินเป็นครั้งแรก และเคยใช้โทรศัพท์เป็นครั้งแรก พรูสต์สร้างฉากของเขาอย่างประณีตที่สุด โดยอาศัยสื่อของแฟชั่นเครื่องแต่งกาย ท่าทางการพูดจาของคน สิ่งบันเทิงใจ ตลอดจนการแสดงเด่นๆ ทุกชนิดของสังคมในยุคนั้น

ผู้เล่าเรื่องเกิดในตระกูลที่มั่งคั่งและมีรากฐานมั่นคงมากในศตวรรษที่ ๑๙ นั่นคือตระกูลของ *"ชนชั้นกลางระดับสูง" (grande*

bourgeoisie) แต่ก็ได้เข้าไปร่วมในสังคมของพวกราชนิกูล และในสังคมของพวกปัญญาชนหัวก้าวหน้าด้วย จุดศูนย์กลางของโลกสังคมที่ค่อนข้างแคบของเขาก็คือ ปารีส และบาลเบ็ค (สถานที่ตากอากาศชายทะเลในแคว้นนอร์มองดีซึ่งคนนิยมกันมากในระยะนั้น) ผู้คนที่เขาคบหาสมาคมด้วยมักจะเป็นพวกหัวสูงที่ชอบทำตัวเป็นคนรอบรู้และหรูหรา หรือไม่ก็เป็น *"พวกหัวสูง"* ที่เป็นทั้งปัญญาชนและเป็นคนเด่นในสังคมด้วย *"เนื้อแท้"* ของชีวิตประจำวันของผู้เล่าเรื่องและคนเหล่านี้จะประกอบไปด้วยงานเลี้ยงรับรอง งานเลี้ยงอาหารค่ำ การสนทนาที่พิ่งดูเฉียบแหลมคมคาย การดูละครรอบปฐมทัศน์ นับเป็น *"เนื้อแท้"* แห่งความเป็นจริงภายนอกที่เรามองเห็นตามทัศนะที่จำกัดของผู้เล่าเรื่อง

ผู้เล่าเรื่องเป็นคนที่มีอารมณ์อ่อนไหวมาก เป็นเด็กบอบบางผู้ซึ่งเติบโตขึ้นมาท่ามกลางบรรยากาศของวงสังคมเล็ก ๆ ที่ปิดสนิท เขาได้รับการอบรมให้รู้จักวรรณคดี ศิลปะ และความเชื่อทางศีลธรรมของคนชั้นกลางที่ตั้งกฎเกณฑ์ไว้สูงมาก เขากลายเป็นเด็กหนุ่มที่ไม่มีเป้าหมายในชีวิต ล่องลอยไปในโลกส่วนตัวที่เต็มไปด้วย อารมณ์ ความรู้สึก และความฝัน เขาต้องการจะเป็นนักเขียนแต่ก็ยังเป็นไม่สำเร็จ และมักจะถูกชักจูงให้เข้าไปในทางที่มองเห็นผลได้เร็วมากกว่า เช่นความรักหรือความสำเร็จในการเข้าสังคม แต่แล้วเขาก็ได้พบแต่ความผิดหวัง เมื่อผิดหวังจากเรื่องนี้แล้วก็ผิดหวังเรื่องโน้นอีก จนกระทั่งเขาเริ่มหมดความสนใจในชีวิตทีละน้อย ๆ จนถึงกับต้องเข้าไปพักรักษาตัวในสถานพักฟื้น ขณะที่ผู้เล่าเรื่องกำลังพบจุดที่อัดอั้นตันใจ ก็เป็นเวลาเดียวกับที่พรูสต์เริ่มเขียนถึงตอนที่ชื่อว่า *Le Temps retrouve'* *(วันเวลาที่กลับคืน)*

ผู้เล่าเรื่องพบว่าสมัยที่เขาเป็นเด็กนั้น โลกแห่งวัยเด็กของเขาช่างน่าอัศจรรย์มีเสน่ห์น่าลุ่มหลงยิ่งนัก เพราะมีแต่ผู้คน วัตถุ คำพูด และสถานที่ที่ดึงดูดให้เข้าไปร่วมผจญภัย เต็มไปด้วยความลึกลับน่าตื่นเต้น โดยเฉพาะอะไรก็ตามที่เขายังไม่เคยรู้จัก หรือยังไปไม่ถึง อันได้แก่ฟากคฤหาสน์ของซวานน์วังของพวกราชนิกูลแกร์มองต์ส์ เมืองบาลเบ็ค เมืองเวนิส ความงาม และความรักเป็นต้น เขาเห็นว่าเมืองกงเบร์ที่เขาเคยอยู่ในวัยเด็กนั้นเป็นโลกที่เต็มไปด้วยความลึกลับน่าพิศวงหลงใหลมาก แต่เมื่อเขาโตขึ้น เป็นผู้ใหญ่ขึ้น *"ช่องหน้าต่างที่มีมนต์ขลัง"* ของโลกแห่งวัยเด็กนี้กลับค่อย ๆ ปิดลงทีละบาน ๆ ในภายหลังเมื่อเขามีอายุกลางคน เขาได้ย้อนกลับไป

ที่เมืองกงเบรย์อีก เขากลับไม่พบอะไรที่น่าประทับใจเลยนอกจากเมืองเล็กๆ ทึมๆ ในครั้งก่อนโน้นสมัยเมื่อเขายังเป็นเด็กเล็กๆ หลายสิ่งหลายอย่างเคยมีอำนาจที่จะนำความอภิรมย์อย่างยิ่งใหญ่มาสู่หัวใจเขา เช่นรั้วต้นฮอร์ธอนที่มีดอกบานสะพรั่ง ต้นแอปเปิลที่ขึ้นแน่นขนัดในสวน เงาของหลังคาที่สะท้อนลงในสระน้ำ ความอภิรมย์เหล่านี้แม้จะหลุดลอยหนีไป แต่ก็ทิ้งคำมั่นสัญญาไว้ว่าโลกแห่งศิลปะนั้นมิได้มีรากฐานอยู่บนจินตนาการอันเพ้อฝันของศิลปิน หากแต่เกิดจากความสัมพันธ์ที่ศิลปินมีต่อโลกที่ล้อมรอบตัวเขา อย่างไรก็ดีกาลเวลาที่ผ่านไปก็นำเอาผู้เล่าเรื่องมาสู่จุดที่เขามิอาจจะรู้สึกซาบซึ้งในความงดงามของเหล่าพฤกษาได้อีกต่อไป นอกจากเพียงแต่จะสังเกตเห็นว่าความงามเหล่านี้มีอยู่เท่านั้น ด้วยว่าภาพต่างๆ นี้มิอาจสร้างความอภิรมย์ให้แก่เขาได้อีกแล้ว ในแง่นี้ผู้เล่าเรื่องก็คือนักโทษที่อยู่ในจักรวาลที่มีลักษณะเป็นอัตวิสัยของเขานั่นเอง

ในครั้งกระนั้น ภายในจักรวาลแห่งความสำนึกที่ปิดของผู้เล่าเรื่องนี้ ผู้เล่าเรื่องเคยใช้เสรีภาพและอำนาจตามแบบของเขาได้อย่างเต็มที่ในบางครั้ง เขาสามารถเปลี่ยนวัตถุ ผู้คน เวลา และสถานที่ให้กลายเป็นอะไรได้ทุกชนิดราวกับอยู่ในความฝัน แต่เมื่อเขามีอายุมากขึ้น ผู้เล่าเรื่องกลับไม่มีจินตนาการนึกฝันที่เพริดแพร้วและไร้รูปร่างเช่นนี้อีก ยิ่งเขาได้ติดต่อกับโลกภายนอก เขาก็ยิ่งหวนคิดถึงโลกแห่งวัยเด็กที่หลุดลอยไป และยิ่งเห็นว่าสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในโลกภายนอกนั้นไม่มีอะไรที่สัมพันธ์กับโลกภายในของเขาเลย ในขณะนี้เขาเห็นว่าสิ่งแวดล้อมปัจจุบันนั้นไม่มีรูปร่างสำหรับเขา ทั้งยังมัวซัวและซ้ำซากน่าเบื่อ เขาถามตัวเองว่าถ้าเช่นนั้นความหมายของศิลปะคืออะไรเล่า หากศิลปะคือมายา หรือฉากกั้นกลางระหว่างตัวศิลปินกับความว่างเปล่าของชีวิตละก็ เขาจะเป็นนักเขียนไปทำไมกัน

ณ จุดนี้เองที่ทำให้นวนิยายเรื่องนี้เปลี่ยนทิศทางโดยสิ้นเชิง ในที่สุดผู้เล่าเรื่องก็ได้เปิดเผยว่าเขาได้พบสิ่งที่เขากำลังค้นหาแล้ว ด้วยอาศัยแสงสว่างที่แวบขึ้นมาอย่างรวดเร็ว อันมีผลมาจากประสบการณ์ที่สะสมมาช้านาน ผู้เล่าเรื่องได้พบว่าตนนั้นมีอำนาจในการเชื่อมโลก ๒ โลกที่ตนรู้จัก ซึ่งต่างก็เป็นโลกที่ไม่สมบูรณ์ และมีความขัดแย้งกันให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ในที่สุดผู้เล่าเรื่องก็ตระหนักว่าตลอดเวลาที่ผ่านมา เขามิได้เคยหยุดยั้งที่จะเป็นผู้สร้างสรรค์ ด้วยว่า

จิตส่วนลึกภายในของเขาจะค่อยคัดเลือก จัดระเบียบและรักษาไว้ซึ่งสรรพสิ่งอันทรงความหมายสำหรับเขา บัดนี้เขาเข้าใจแล้วว่าตลอดช่วงเวลาที่เขาเจริญวัยขึ้นมานั้น โลกแห่งอดีตอันสวยงามมีระเบียบและเป็นหนึ่งเดียว ได้สาบสูญไปพร้อม ๆ กัน โดยปลอดจากการคุกคามทำลายของเวลา และเป็นโลกที่พาดพิงถึงศิลปะทั้งมวลด้วย

การค้นพบเช่นนี้เองที่ทำให้ผู้เล่าเรื่องเลิกท้อถอยและไม่สิ้นหวังอีกต่อไป การรู้จักสร้างโลกใหม่ที่งดงาม มีระเบียบและมีความเป็นหนึ่งไม่ซ้ำแบบใครนี้เอง เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความคงทนนานของบุคลิกมนุษย์และของจักรวาลที่มนุษย์อาศัยอยู่ บัดนี้เองผู้เล่าเรื่องก็ได้กลายเป็นศิลปิน เขาสามารถถ่ายทอดโลกที่เขาแสวงพบขึ้นมาสู่สายตาผู้อื่นด้วยการสร้างงานศิลปะ งานศิลปะของเขาชิ้นนี้จะมีความหมายสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นงานที่จะให้เนื้อหาเกี่ยวกับประสบการณ์ของความเป็นจริงที่ไม่เหมือนใคร ประสบการณ์ทั้งมวลนี้จะบรรจุไว้ซึ่งความงามอันประหลาดและลึกลับ อันเป็นความงามที่ปุถุชนคนหนึ่งจะพบได้ในช่วงชีวิตของเขา ...

แม้ว่านวนิยายทั้งเรื่องจะอยู่กับความพยายามของผู้เล่าเรื่องที่จะไปให้ไกลกว่าวิธีการที่นักเขียนก่อน ๆ กำหนดไว้ตายตัวว่าเรื่องจะดำเนินไปอย่างไร แต่เราก็เห็นว่ามีบางประเด็นที่พรูสต์ยอมรับเอาวิธีการของนักเขียนรุ่นก่อนมาใช้ในนวนิยายของเขาด้วย นวนิยายของพรูสต์พยายามเน้นให้เราเห็นว่าพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ที่แลดูหลากหลายนั้น แท้จริงแล้วมีลักษณะบางประการร่วมกันอยู่ซึ่งเป็นเนื้อแท้ของละครแห่งชีวิต รูปลักษณ์ภายนอกและพฤติกรรมต่างๆ ก็ดี ไม่ว่าจะเป็นบุคคลโดด ๆ หรือกลุ่มบุคคล ล้วนแล้วแต่ดำเนินตามรอยที่ซ้ำซากอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่ามีกฎเกณฑ์บางอย่างที่เป็นเสมือนแกนบังคับ ดังนั้นตัวละครแต่ละตัวของพรูสต์จึงเป็นเสมือนชิ้นส่วนในโลกที่เปรียบดังกล้องอันประกอบด้วยกระจกสามบาน (Kaleidoscope) ที่จะซ้อนภาพเดียวกันอยู่ไปมา กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือตัวละครของพรูสต์ถูกสร้างขึ้นด้วยลักษณะตายตัวที่นำมาหล่อหลอมเข้าด้วยสัดส่วนต่าง ๆ กัน และเมื่ออาศัยการซ้อนกันที่พอเหมาะ ก็จะได้รูปแบบตายตัวของมนุษย์ซึ่งมีจำนวนจำกัด

ผู้เล่าเรื่องเป็นคนที่ชอบสังเกตพฤติกรรมที่ประหลาด ๆ ของผู้ใหญ่ในแวดวงของ

ครอบครัวของเขา และชอบมองดูพฤติกรรมเหล่านี้ด้วย ความ ขบขันมา ตั้งแต่เด็ก แล้ว ระหว่าง การเดินทาง ที่ยาวนาน เพื่อแสวงหา *"ชีวิตที่แท้จริง"* นั้น ผู้เล่าเรื่องได้ค้นพบและตั้ง *"กฎ"* บางอย่างที่ซ่อนอยู่ในเทคนิคการจัดองค์ประกอบนวนิยายของพรูสต์ด้วยเช่นกัน กฎเหล่านี้เองที่กำหนดความบิ่นป่วนต่าง ๆ ในความรักของซวานน์ที่มีต่อโอเด็ตต์ และความรักของผู้เล่าเรื่องที่มีต่ออัลแบร์ตดัชเชสส์แห่งแกร์มองต์ส์ และอันแบร์ดีนเช่นเดียวกับที่เป็นตัวกำหนดความรักที่เพ้อคลั่งและน่าขันของบารอนชาร์ลุส ซึ่งเป็นนักรักร่วมเพศ *"กฎ"* เหล่านี้จะปรากฏเด่นชัดขึ้นทุกที ๆ ในขณะที่รูปแบบตายตัวของมนุษย์วนเวียนให้เราเห็นบ่อยขึ้น เราจะมองเห็นกฎที่ควบคุมวิวัฒนาการของแวดวงสังคมชั้นสูงได้ชัด เช่นขณะที่ห้องรับแขกของเจ้าหญิงโอริอานแห่งตระกูลแกร์มองต์ส์ผู้ยากจนลง มีแขกมาสังสรรค์น้อยลงทุกที ๆ นั้น ห้องรับแขกของมาดามแวร์ดูแร็งซึ่งเป็นเศรษฐินีใหม่จะมีคนมาคบหาสมาคมมากขึ้นทุกที ๆ เช่นเดียวกับห้องรับแขกของสตรีชนชั้นกลางที่ร่ำรวยขึ้นอื่น ๆ นับเป็นพัน ๆ แห่ง และวงสังคมชั้นสูงก็เดินไปตามทางเดียวกันนี้ทั้งสิ้น ในตอนจบของนวนิยาย เราจะเห็นว่ากลุ่มคนในสังคมเช่น กลุ่มสังคมขุนนาง และกลุ่มสังคมชนชั้นกลาง ซึ่งเดิมไม่เคยคบหาเกี่ยวข้องกันเลย เพราะถือว่าเป็นคนละวรรณะนั้นจะมาเกี่ยวข้องกันเต็มที่ หลานสาวของฌูเบียงช่างตัดเสื้อจะแต่งงานกับคนในตระกูลแกร์มองต์ส์คนหนึ่ง ขณะที่แซงต์–ลูป์ทายาทของตระกูลขุนนางนี้ก็ได้แต่งงานกับฌิลแบร์ต (ธิดาของซวานน์) ซึ่งเป็นคนชั้นกลาง พรูสต์แนะให้เราเห็นว่าทิศทางแบบนี้เคยเกิดขึ้นบ่อยครั้งแล้วในประวัติศาสตร์ ดังเช่นในรัชสมัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ หรือสมัยผู้สำเร็จราชการในองค์พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ เป็นต้น

ในบรรดา *"กฎ"* เหล่านี้มี *"กฎ"* ชุดหนึ่งที่ผู้เล่าเรื่องจะประจักษ์อย่างเต็มตาในตอนจบ นั่นคือกฎที่ควบคุมความสัมพันธ์ของมนุษย์โดยใช้เวลาเป็นเกณฑ์ คำว่า *"เวลา"* ที่พรูสต์นำไปตั้งเป็นชื่อเรื่องให้นวนิยายด้วย นี้มีอะไรที่ชวนให้เราคิดมาก บ่อยครั้งที่เรารู้สึกว่าเราเสียเวลา เราใช้เวลาให้เปล่าประโยชน์ เราได้เวลา เราให้เวลา แต่ใครเล่าได้ *"ค้นหาเวลา"* ก่อนพรูสต์ และใครเล่า *"ได้เรียกเวลากลับคืนมา"* ได้เหมือนเขาบ้าง

ในตอนแรกผู้เล่าเรื่องได้นึกไปว่าในกลไกแห่งจักรวาลที่เต็มไปด้วยแนวคิดที่เป็น

ระบบเช่นนั้นนั้น เวลามิได้มีการดำรงอยู่อย่างแท้จริงเลย ทั้งปัจเจกบุคคลซึ่งถูกกลไกที่ไม่สิ้นอยู่กับเวลาทำลายไปทีละน้อยๆ นั้น ก็ไม่ได้มีการดำรงอยู่อย่างแท้จริงด้วย ผู้เล่าเรื่องเห็นว่าในจักรวาลแห่งมโนทัศน์ของเขานั้นไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน ไม่มีอนาคต ผู้เล่าเรื่องมองเวลาว่ามีมิติที่เป็นเส้นตรง ซึ่งเคลื่อนไปพร้อมๆ กับการเคลื่อนไหวของเขา เขามองว่าทางที่ว่างเปล่าของอนาคตในไม่ช้าก็จะกลายเป็นทางที่ว่างเปล่าของอดีต ไม่มีปัจจุบัน แต่ผู้เล่าเรื่องก็ได้เรียนรู้ว่าขณะที่เขานอนหลับ หรือเขาไม่สบายนั้น เวลาสามารถหดตัวหรือยืดตัวไปได้มากอย่างมิอาจวัดเป็นปริมาณได้ เวลาชั่วครู่เดียวอาจยืดตัวได้กลายเป็นเวลานานหลายๆ ปี ทั้งได้เรียนรู้ว่าในความฝันนั้นเขาสามารถมีชีวิตอยู่บนระดับของเวลาที่ต่างกันมากมายพร้อมๆ กันไปได้ จากประสบการณ์เช่นนี้เองที่ทำให้ผู้เล่าเรื่องได้พบว่าเวลาที่เราเรียกว่า *"อดีต"* นั้น แท้จริงอาจแปลงมาเป็น *"ปัจจุบัน"* สำหรับเขา ชายกลางคนที่ลิ้มรสขนมมาดเดอแลนในบทนำตอนต้นเรื่องของนวนิยายนั้น มิได้เป็นเพียงเหยื่อที่ให้เวลากระทำต่อเขาได้ต่างๆ นานา หากที่จริงแล้ว เขาเป็นเจ้าของมิติหนึ่งของเวลาต่างหาก

ในทัศนะของพรูสต์ ตัวมนุษย์ทุกคนเป็นผู้สร้างรูปร่างของเวลาขึ้นเอง เพียงแต่มนุษย์จะตระหนักถึงมันหรือไม่เท่านั้น เสื้อผ้าที่เราสวมใส่ สิ่งแวดล้อมรอบตัวที่ปรากฏให้เห็นล้วนเป็นเครื่องหมายของเวลาที่ผ่านไปทั้งสิ้น เมื่อโอแด็ตต์ ซวานน์ไปเดินเล่นในสวน Bois de Boulogne เธอจะประทับรอยของเวลาไว้ตามทางที่มีต้นไม้ขึ้นเรียงรายอยู่ ผ้าม่านและของสวยๆ งามๆ ที่ตั้งโชว์ไว้ใน *"ห้องรับแขก"* ต่างๆ ที่เธอเข้าไปเยือน ก็เป็นตัวกำหนดรูปร่างของเวลาเช่นเดียวกัน ในแง่นี้มนุษย์อาจไม่ต่างจากโลกหรือทวีปที่กำลังเปลี่ยนไปอย่างช้าๆ เพียงแต่ว่าการทำงานของเวลาแสดงผลที่ตัวมนุษย์ให้เห็นได้เร็วกว่า เห็นได้ชัดกว่า และทำให้คนที่กำลังจับตามองดูอยู่สะเทือนใจมากกว่าเท่านั้น ไม่มีที่ใดเลยที่สัญญาณของเวลาจะปรากฏให้เห็นได้ชัดไปกว่าสัญญาณของเวลาในกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ซึ่งมีลักษณะที่ผิวเผินและเปราะบางมากกว่าสิ่งอื่นๆ ด้วยเหตุนี้เองพรูสต์จึงสนใจกิจกรรมเหล่านี้ของมนุษย์มาก และได้เขียนบรรยายไว้อย่างประณีตบรรจงและยืดยาวในนวนิยายของเขา

พรูสต์เห็นว่าเวลาสร้างหรือหล่อหลอมมนุษย์ขึ้นมา แต่ในที่สุดก็ทำลายสิ่งที่มันได้หล่อหลอมขึ้นมาเสีย ด้วยเหตุนี้เองพรูสต์จึง

ไม่เสนอตัวละครในรูปของบุคคลที่มีหน้าตาท่าทางอย่างเดียวโดยตลอด เขาจะเสนอภาพเหมือนหลายๆ ด้านของตัวละครแต่ละตัวที่อยู่ในวัยต่างๆ ทั้งนี้ เขาอาจจะเสนอภาพเหมือนเหล่านั้นโดยไม่ตามลำดับเวลาก็ได้ เช่น บารอนชาร์ลุสที่ผู้เล่าเรื่องเห็นเป็นครั้งแรกนั้นเป็นคนที่มีท่าทางเหมือนคนเป็นโรคประสาทและมีท่าทางเหมือนเป็นจารชน ครั้งต่อมาผู้เล่าเรื่องจะเสนอชาร์ลุสในรูปของเจ้าชายหนุ่มที่เย่อหยิ่งผู้เป็นที่คลั่งไคล้ของคนในย่าน Faubourg Saint–Germain ต่อมาเป็นภาพของชาร์ลุสในวัยกลางคน รูปร่างอ้วนเทอะทะ พอกหน้าขาวชอบคบหาสมาคมกับคนประหลาดๆ จนเป็นที่เยี่ยหยันของคนที่เป็นพรรคพวกของมาดามแวรดูเร็ง หรือภาพของชาร์ลุสยามชรา มีหนวดขาว เป็นอัมพาตตายไปครึ่งตัวถูกใครๆ ทอดทิ้งยกเว้นฌูเปียงช่างตัดเสื้อของเขา ด้วยอาศัยวิธีการเช่นนี้พรูสต์จึงสามารถชี้ให้เราเห็นถึงความซับซ้อนในเรื่องของความถาวร ความเป็นเอกลักษณ์และวิวัฒนาการที่แลดูต่อเนื่องของบุคคล ในขั้นสุดท้ายบุคคลทุกรูปทุกนามที่จะถูกทำลายโดยสิ้นเชิงด้วยความตาย ซึ่งในเวลาเดียวกันก็จะทำลายอัตตาของบุคคลไปด้วย ดังนั้นความตายจึงเป็นศัตรูของเวลาได้

ผู้เล่าเรื่องประจักษ์ถึงขบวนการด้านทำลายและด้านสร้างสรรค์ของเวลาในตอนท้ายของนวนิยาย ด้วยความรู้สึกที่เศร้าสลด เขาได้กลับมาอยู่ปารีส และเลิกคิดที่จะแสวงหาความหมายบางอย่างในชีวิต วันหนึ่งผู้เล่าเรื่องได้รับเชิญจากพวกแกร์มองต์ส์ เมื่อเขาเข้าไปในงานเลี้ยงเขาก็ได้พบคนทุกคนที่เขาเคยรู้จักอย่างดีมาก่อน แม้ว่าลักษณะทางสังคมของคนเหล่านี้จะเปลี่ยนไปมากก็ตาม ขณะนี้ผู้ที่ได้ตำแหน่ง *"เจ้าหญิงแห่งแกร์มองต์ส์"* ก็คือมาดามแวรดูเร็ง โอแด็ตต์ ซวานน์ผู้ซึ่งเคยถูกรังเกียจเดียดฉันท์จากวงสังคมของพวกแกร์มองต์ส์ บัดนี้เธอกลายเป็นภรรยาลับของดุ๊กแห่งแกร์มองต์ส์ไปแล้ว ผู้เล่าเรื่องรู้จักคนเหล่านี้ทุกคน แต่กระนั้นก็ดูราวกับว่าคนเหล่านี้ปลอมตัวมา พรูสต์บรรยายให้เราเห็นถึงผลแห่งการย่ำยีของเวลาในตัวคน ตัวละครเหล่านี้เต็มไปด้วยรอยย่นบนใบหน้า มีผมสีเทา ทั้งขยับเขยื้อนร่างกายไม่ค่อยได้ราวกับเป็นอัมพาตไปครึ่งตัวแล้ว ผู้เล่าเรื่องตระหนักเช่นกันว่าเขาก็มีชีวิตอยู่ใน *"เวลาของคนเหล่านั้น"* ด้วย *"เวลาของผู้เล่า"* และ *"เวลาของคนเหล่านั้น"* เป็นสื่อสัมพันธ์เพียงอันเดียวที่ประสานผู้เล่าเรื่องเข้ากับคนเหล่านั้น และในไม่ช้าสื่อสัมพันธ์นี้ก็จะขาดสะบั้นลงเมื่อ

มรณกรรมของทุกผู้ทุกนามย่างกรายเข้ามาบีดฉาก

มีความคิดที่ซับซ้อนอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้เล่าเรื่องใจลอยไป นั่นคือบทบาทของความทรงจำที่กลับมาโดยมิได้ตั้งใจ (involuntary memory) แบบเดียวกับขนมมาดเดอแลนตอนต้นเรื่อง อันมีผลให้เขาต้องเริ่มการแสวงหาที่ยาวนาน ผู้เล่าเรื่องเดินไปสะดุดบาทวิถีที่ปูไว้ไม่เรียบ ทันใดนั้นท้องฟ้าสีคราม และบรรยากาศที่สดใสของเมืองเวนิสก็ปรากฏขึ้น และดูเป็นจริงเหมือนกับบาทวิถีที่เขายืนอยู่ หรือเมื่อเขายกผ้าเช็ดปากขึ้นแตะริมฝีปาก ทันใดนั้นสถานที่ตากอากาศบาลเบ็คซึ่งเต็มไปด้วยสรรพสำเนียง แสงสี และผู้คนที่ชายหาดซึ่งฝังอยู่ในความสำนึกของเขาก็ปรากฏออกมา ขณะเห็นหนังสือปกสีแดงเรื่อง Francois le Champi (นวนิยายสำหรับเด็กเขียนโดย George Sand) เขาก็นึกถึงเหตุการณ์ที่ทำให้เขากระวนกระวายใจก่อนนอนที่กงเบรย์ขึ้นมาทันที นึกถึงห้องนอน นึกถึงแม่ที่อ่านหนังสือเล่มนี้ให้เขาฟังดังๆ ผู้เล่าเรื่องได้บันทึกไว้ในตอนต้นของนวนิยายว่า *"คนที่นอนหลับนั้นสามารถยึดเวลาที่กำลังผ่านไป รวมทั้งลำดับของปีและของโลกต่างๆ ให้มาอยู่ในวงรอบตัวเขาได้"* ขณะนี้ แม้ว่าผู้เล่าเรื่องจะอยู่ในสภาพตื่นแต่ก็สามารถยึดชีวิตของเขาให้อยู่ในวงกลมรอบตัวเขาได้ และชีวิตนี้ก็มิใช่เป็นอดีตที่ล่วงลับ แต่เป็นเหมือนเวลาปัจจุบัน มีทั้งความงามและความมีระเบียบด้วย

โลกที่เลือกสรรแล้วเช่นนี้ซ่อนตัวอยู่ในช่วงเวลาที่เต็มไปด้วยความปีติในบางขณะ ซึ่งผู้เล่าเรื่องมักจะพบประสบการณ์เช่นนี้นานๆ ครั้ง ท่ามกลางความงามของธรรมชาติ เช่นท่ามกลางดอกไม้และต้นไม้ ทะเล ยอดโบสถ์ที่สูงเหยียดเสียดฟ้า *"ความประทับใจที่เต็มไปด้วยความสุข"* เช่นนี้บ่งให้เห็นถึงช่วงเวลาที่อัตตาทางวิญญาณมีความสัมพันธ์กับโลก ความประทับใจเช่นนี้แหละที่จะทำให้เนื้อหาของงานประพันธ์มีเอกภาพอันเป็นลักษณะของงานศิลปะที่ยิ่งใหญ่

พรูสต์ดูจะเชื่อว่ามนุษย์นี้เป็นที่พักพิงของ *"สารัตถะทางวิญญาณ"* (spiritual essence) แต่มิได้บอกว่ามันมีลักษณะอย่างไร การที่มี *"สารัตถะทางวิญญาณ"* อยู่ในตัวมนุษย์นี่แหละที่ทำให้มนุษย์สามารถทำเวลาให้หยุดนิ่งได้ อยู่เหนือเวลาได้ และสามารถทำให้เวลาชั่วครู่กลายเป็นเวลานิรันดร์ได้ *"สารัตถะทางวิญญาณ"* นี้จะถูกบังคับให้แสวงหารูปแบบการแสดงออกที่เป็นรูปธรรม โดยยืมวัสดุมาจากโลกภายนอกมาใช้ เพื่อที่จะมี

สภาวะที่จะเป็นที่รู้จักของคนทั้งหลายได้ พรูสต์สร้างขอบข่ายที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะทุกสาขากับงานสร้างสรรค์ของเขา โดยถือว่าศิลปะเป็นรูปแบบชนิดเดียวที่จะแสดงถึงสารัตถะทางวิญญาณซึ่งทุกคนพอจะรู้จักร่วมกันได้ ด้วยเหตุนี้เอง *"การแสวงหาวันคืนที่ล่วงลับ"* จึงแสดงถึงศิลปะในทุกรูปแบบ การสร้างตัวละครที่เป็นศิลปิน เช่นคีตกวีแว็งเตย นักประพันธ์แบร์กอต์ จิตรกรเอลสตีร์ จึงเป็นตัวละครที่ล้วนแต่เด่นและกินใจ ศิลปินแต่ละคนนี้จะตั้งปริศนาที่คล้าย ๆ กัน กล่าวคือ ในชีวิตจริงศิลปินดูเป็นคนอ่อนแอและแลดูสามัญธรรมดา แต่เมื่อสร้างงานศิลปะ ความเป็นศิลปินของเขาจะอยู่เหนือความเป็นสามัญและความตาย และสามารถเปิดทางให้คนอื่นได้เดินไปสู่การเข้าถึงสารัตถะของความเป็นจริงได้อย่างเต็มที่

พรูสต์เป็นศิลปินใหญ่คนหนึ่งในวงการวรรณศิลป์ และเขาสามารถพูดถึงประสบการณ์ส่วนตัวเกี่ยวกับความหมายของศิลปะได้อย่างน่าเชื่อถือ ความรู้สึกอ่อนไหวที่พรูสต์มีต่อศิลปะทุกรูปแบบ ข้อคิดของเขาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม ดนตรี และภาพจิตรกรรมนั้นล้วนแล้วแต่น่าสนใจทั้งสิ้น แม้ว่าทัศนะเหล่านี้จะถูกแต้มสีสันเพราะความโอนเอียงมาทางวรรณคดีบ้างก็ตาม ไม่ต้องสงสัยเลยว่าการที่พรูสต์สนใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นอย่างมากนั้น สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของวงการที่เขาเข้าไปคบหาสมาคมด้วยในวัยหนุ่ม โดยเฉพาะวงการของกวีกลุ่มสัญญลักษณ์นิยมซึ่งได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีของคีตกวี *วากเนอร์* และนักปรัชญา *เฮเกล* ผู้ซึ่งมีความสนใจเรื่องการสังเคราะห์ของศิลปะทุกรูปแบบ อันแสดงให้เห็นถึงการโลดเต้นของมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ในจักรวาล ทั้งนี้มีหลักฐานที่ชี้ชัดว่าพรูสต์ได้พยายามที่จะสร้างการสังเคราะห์แบบนี้ในนวนิยายของเขาด้วยเช่นกัน การที่พรูสต์บรรยายอย่างละเอียดละออถึงสถาปัตยกรรมของมหาวิหาร คีตศิลป์ และภาพจิตรกรรมนั้น เป็นเพราะในใจของเขาเห็นว่ารูปแบบของศิลปะแขนงต่าง ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับลักษณะด้านต่าง ๆ ของตัวนวนิยายด้วย สถาปัตยกรรมของมหาวิหารนั้นดูจะแสดงถึงลักษณะภายนอกของชีวิตมนุษย์ซึ่งรวบรวมเอา *"ชั้น"* ต่าง ๆ ของเวลาที่ทับถมกันไว้ แต่กระนั้นก็ยังมีเอกภาพ เมื่อดูรวมทั้งหมด ส่วนคีตนิพนธ์ประเภท sonata, septet หรือ symphony ทำให้นึกถึงชีวิตภายในซึ่งประกอบด้วยอารมณ์ ความเข้าใจ ความรู้สึก ในเชิงอัตวิสัย ส่วนภาพจิตรกรรมนั้นก็บันทึกช่วงเวลาแห่งความปีติ

อย่างเหลือล้น ขณะที่ศิลปินได้สัมพันธ์ติดต่อกับโลกภายนอก เช่นเดียวกับประสบการณ์ในบางครั้งของผู้เล่าเรื่องเป็นต้น

ความพยายามของพรูสต์ที่จะสร้างการสังเคราะห์ของศิลปะทุกแขนงนั้น ทำให้เกิดผลในแง่การสร้างความเปรียบเชิงวรรณศิลป์ที่งดงามมาก พรูสต์ได้สร้างจักรวาลอันเป็นเอกเทศซึ่งมีมนุษย์แหวกว่ายอยู่ในกาลเวลาดำเนินชีวิตไปอย่างมีความสุข เพราะมิได้ตระหนักถึงทัศนะของผู้ประพันธ์ว่ากำลังมองชีวิตของคนในแง่ร้ายอย่างไร แม้ว่าตัวละคร เช่น นายซวานน์ โอแด็ตต์ ชาร์ลุส เจ้าหญิงโอริอานแห่งแกร์มองต์ส และตัวละครอื่น ๆ จะเป็นคนที่มิได้ดีบดีอะไรและไร้สาระในสายตาของผู้เล่าเรื่อง แต่สำหรับผู้อ่านแล้วตัวละครเหล่านี้ยังรักษาไว้ซึ่งความงามที่แปลก มีเสน่ห์น่าลุ่มหลง ดุจพันธุ์ไม้ในแดนไกลที่หาดูได้ยากฉะนั้น

พรูสต์เป็นนักเขียนที่สำรวจถึงความสำนึกของบัจเจกบุคคลซึ่งมีทั้งความลุ่มลึกและความเปลี่ยนแปลงไม่อยู่กับที่ได้ลึกล้ำยิ่งกว่านักเขียนคนอื่น ๆ มาก เขาได้สร้างสังคมทั้งสังคมโดยมองจากทัศนะส่วนตัวของเขา ทั้งยังได้เข้าไปในวงการหลายวงการที่นักเขียนอื่น ๆ ก่อนหน้าเขาเคยลังเลใจที่จะบรรยายออกมา อาทิวงการของพวกรักร่วมเพศ เป็นต้น ทั้งนี้ในบางครั้งโลกที่เขาเสนอจะถูกบิดเบือนโดยอารมณ์ที่ประหลาดและไม่คงที่ของพรูสต์เอง อันมีผลทำให้เกิดมีองค์ประกอบของความมหัศจรรย์ที่เกิดจากจินตนาการเพิ่มเข้าไปด้วย โลกของพรูสต์นี้ได้รับการสร้าง *ประกอบ* หรือ *"สาน"* ให้มีเอกภาพที่มั่นคงด้วยลีลาการเขียนที่ซับซ้อนประณีตชนิดที่หาผู้มาเปรียบมิได้ในวงการวรรณคดีฝรั่งเศส ประโยคที่ยาววกวนจะเคลือบคลุมหุ้มห่ออารมณ์อันแยบยล ที่แผ่ซ่านไปทั่วงานประพันธ์ของเขา ลวดลายและลีลาการเขียนแบบนี้เห็นจะเป็นมรดกตกทอดมาจากยุคที่เรียกว่า *"ยุคสิ้นสุดศตวรรษ"* (decadent period) แต่เป็นลวดลายและลีลาการเขียนที่แนะถึงภาพพจน์อันอุดม ซึ่งคนมักเข้าใจผิดว่าเป็นการบรรยายรายละเอียดอย่างเดียว อาจจะมีบ้างเหมือนกันเป็นบางตอนที่เป็นตอนพรรณนาโวหารแท้ ๆ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะมีความเปรียบ (analogies) ที่ชี้ให้เห็นถึงเอกภาพและการจัดระบบภายในที่มีภาวะเป็นอิสระ (autonomy) แห่งจักรวาลในโลกสมมุติของพรูสต์อยู่ตลอดเวลา